

Borzsák István és a könyvtári világ*

A monori városi könyvtár és helytörténeti kiállítás névadó ünnepségére gyűlünk össze; abból az alkalomból, hogy az intézmény felveszi a város szülöttének, Borzsák István professzor nevét. Borzsák István mint klasszikus-filológus a könyvek, a szövegek között élte le hosszú és tartalmas, eredményekben gazdag életét, és tudományos teljesítménye önmagában is elegendő jogcím lenne ahhoz, hogy Monor városa róla nevezze el könyvesházát. De a professzor nem csak mint a könyvtárak használója kötődött a bibliotékákhoz; élete során két alkalommal könyvtáros is volt, sőt 1937-ben könyvtárosi szakképzettséget is szerzett. Persze el kell ismerni, hogy mindkét alkalommal a kényszer hatására lett bibliothecarius. Először az 1930-as években a gazdasági kényszer, magyarán a megfelelő állás hiánya miatt végezte el a tanfolyamot és dolgozott átmeneti ideig az Országos Széchényi Könyvtárban. Másodszor 1957-ben lett menedéke a könyvtár, akkor, amikor politikai okokból eltávolították az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzori karából, és az Egyetemi Könyvtárban jutott megélhetéshez.

Borzsák István számára tehát nem teljesen önként vállalt hivatás volt a könyvtárosi, ugyanakkor a rá jellemző protestáns munkaethosz szellemében a kényszerűségből rárótt sorsot tudományos pályafutása kiteljesítőjének fogta fel, és számos fontos tanulmánya a könyvtári közegeknek köszönheti létrejöttét. Hasonlóan Németh Lászlóhoz, aki az 1950-es években az írás helyett műfordításra kényszerítve, a fordítást kísérleti műhelynek tekintette, a gályapadból laboratóriumot hozott létre, és magvas tanulmányokban foglalkozott a fordítás elméletével és gyakorlatával, úgy Borzsák professzor is az Egyetemi Könyvtárban az antikvitás reneszánsz kori továbbélésének forrásanyagát fedezte fel és építette be kutatásai körébe. Egyébként az 1950-es évek kutatói, tudósai, irodalmárai között nem egyedüli volt, aki a politika miatt pályamódosításra kényszerült és könyvtárban tudott átmeneti időre menedéket találni. Poprády Géza írta Fodor András, a költő és haláláig az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja munkatársa nekrólójában:

„Sötét és szabad szellemet fojtogató időkben gyakorta előfordul, hogy kiváló tudósok, művészek, írók, politikusok könyvtárakba kényszerülnek. Könyvtárosként dolgoznak, könyvtárosként kapják fizetésüket, ám megmaradnak – és épp a könyvtárak jóvoltából maradhatnak meg – tudósnak, művészek, íróknak. Azután, ha világosodnak az idők, e nagy emberek rendre elhagyják a könyvtárakat, főfoglalkozású tudósok, művészek, írók, politikusok lesznek,

* A Monoron 2013. május 16-án a Dr. Borzsák István Városi Könyvtár és Helytörténeti Kiállítás névadó ünnepségén elmondott beszéd szerkesztett változata.

*könyvtáros mivoltuk legtöbbször még a róluk szóló lexikoncikkekből is ki-
marad.”¹*

A XX. század viharos évtizedeiben hosszabb-rövidebb ideig könyvtáros volt Berlász Jenő, Bibó István, Kosáry Domokos, Keresztury Dezső, Csapodi Csaba – hogy csak néhány személy neve említődjön. E kiemelkedő értelmiségiek kétségtelenül jelentős mértékben hozzájárultak a könyvtárosi élethivatás presztízsének emelkedéséhez; nagy és nehezen eldönthető kérdés azonban az, hogy az egyetemes és a nemzeti művelődés mekkora kárt szenvedett azáltal, hogy eredeti hivatásuktól mégis távoli pályán töltöttek meghatározó éveket alkotó életükből.²

Borzásák István nem készült tehát könyvtárosnak, könyvek és gyűjtemények tudós használójának annál inkább. Jószerivel nem is igazán készülhetett volna annak, az ő pályakezdésekor, az 1930-as években az akkori jogi szabályozások miatt még csak kerülő úton lehetett valaki bibliothecarius. A könyvtárosság mint professzionális értelmiségi hivatás viszonylag fiatal az önállóvá vált szakmák között; annak ellenére, hogy a könyvtárak vagy négyezer éve léteznek, és értelemszerűen az intézményekben tevékenykedtek azokat működtető, kezelő személyek is. Azonban a XVIII. század végéig nem főhivatású könyvtárosok voltak a bibliotékákban dolgozók; többnyire a klérushoz tartozók, illetve tanárok, főúri titkárok átmenetileg látták el egyéb teendőik mellett a gyűjteményekben a szükséges feladatokat.

A XVIII–XIX. század fordulóján azután megszületett az önálló könyvtártudomány; a szekularizáció következtében megnőtt az állam és a városok szerepe a művelődési életben; úgy is fogalmazhatunk, hogy az állam és a városi testületek lettek a legnagyobb könyvtáralapítók az egyházak és a magánszemélyek helyett. A XIX. század során kezdett kialakulni egy kellően differenciált intézményrendszer, és a könyvtárak működtetői között megjelentek a modern értelemben vett könyvtárosok. A szakmának kiépült az infrastruktúrája, vagyis létrejött a szakajtó, szakmai szervezetek alakultak, és megszerveződött a képzés is mint a professzió átadásának intézményes formája.

Az egyetemes fejlődéshez képest némi időbeli késéssel ugyan, de Magyarországon is lezajlott ez a folyamat. A Nagyszombatról 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre helyezett egyetemi könyvtár lett Magyarországon a függetlenedő, önálló könyvtárosi életpálya bölcsője, majd a XIX. században megalakult nagy országos könyvtárak – az Országos Széchényi, az akadémiai –, illetve az egyéb tudományos célú és rendeltetésű gyűjtemények mellett megszerveződő közművelődési bibliotékák lettek az önállósuló könyvtáros hivatás kiteljesítői. Kiépült a szakmai infrastruktúra is, először a szakajtó: 1876 óta jelenik meg a *Magyar Könyvszemle* című folyóirat, a világ legrégebbi és ma is élő könyvtártudományi orgánuma, Történetek próbálkozások a képzés intézményesítésére és szakmai szervezet létrehozására is, ezek a törekvések azonban akkor még nem jártak eredménnyel.

Mindenesetre a XX. századi Magyarországon már önálló hivatássá vált a könyvtárosság, annak ellenére, hogy egyetemen még nem lehetett a mesterség alapjait elsajátítani, csak néhány habilitált magántanár tartott könyvtári, bibliográfiai kurzusokat először a kolozsvári, majd a budapesti, a pécsi és a debreceni tudományegyetemen. A könyvtárossá válás megszokott menete az volt, hogy a bölcsész-doktorátus megszerzése után az illető megpróbált könyvtárosi állást találni. A Borzásák családban is akadt, aki ezt az utat választotta. A Borzásákoktól persze

nem állt távol a könyvek világa, lelkészek, tanárok voltak nemzedékek óta, így nem lehet csodálni, hogy a klasszikus-filológus Borzsák István nagybátyja, az 1891. augusztus 19-én Monoron született Borzsák István 1914-ben a budapesti egyetemen oklevelet szerzett, majd 1916-tól az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott. 1920-ban kapott bölcsészdoktori címet és 1924-ben véglegesítették a nemzeti könyvtárban mint könyvtárost.³

Volt tehát közvetlen családi példa a későbbi professzor előtt a könyvtárosi pályára, továbbá a gyűjtemények használójaként is tisztában volt a bibliotékák kulturális jelentőségével. Pályakezdő éveiben az Eötvös Kollégium könyvtárát használta az Akadémiai Könyvtár mellett; az utóbbit templomhoz hasonlította egy írásában.⁴ Amikor elvégezte az egyetemet és 1936-ban megszerezte a doktori címet, az elhelyezkedés, a pályakezdés nehézségeivel szembesült. A nagy könyvtárak a két világháború közötti időszakban még elsősorban tudományos intézmények voltak; az ott dolgozók többnyire magasan képzett, tudományos fokozattal, magántanári habilitációval rendelkező személyek voltak, akik a rájuk bízott dokumentumanyag feldolgozásával, a források közreadásával tudományos műhellyé tették a könyvtárakat. Ugyanakkor a hagyományos könyvtárkép kezdett átalakulni, előtérbe került a könyvtárak közművelődési funkciója, megjelent – igaz, még csak csírájában – a napjainkban általánosan vallott elv az egy életen át tartó tanulásról, amelynek természetes helyszíne és segítője a könyvtár. Mindezek a fejlemények lassú eltávolodást jelentettek a hagyományos „tudóskönyvtáros” felfogástól, és mind többen ismerték fel Magyarországon is, hogy a könyvtárosságnak mint értelmiségi hivatásnak megvannak a maga tanítható és tanulható fogásai, és a pályakezdőknél valamilyen szakvizsgát kellene előírni. Az 1935-ben megalakult Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztálya, közelebbről Fitz József, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, az egyesület első elnöke lett következetes képviselője a könyvtárosok szakképzésének, így a szervezet tanfolyam indítását határozta el. Fontos előrelépés volt, hogy a budapesti közkönyvtárak igazgatói egyöntetűen kijelentették: a jövőben az új munkaezők felvételénél megkívánják az egyesület által rendezendő tanfolyamok vizsgabizonyítványait⁵. Fontos előrelépés volt ez, annak ellenére, hogy a művelődési kormányzat nem volt hajlandó kötelező érvényű jogszabályban is rögzíteni ezt az elvet.

Az első könyvtáros képző tanfolyamra 1937. február 1-je és március 23-a között került sor. Tantárgyai felölelték a könyvtári ismeretek egészét; az elméleti előadásokat a fővárosi nagy könyvtárakban gyakorlati foglalkozások egészítették ki. Az előadók az akkori könyvtári és szakmai közélet kiemelkedő személyiségei voltak. A *Könyvtári igazgatás* előadója Fitz József volt, a *Gyakorlati könyvtártant* Dávid Antal adta elő, a *Könyvtárak együttműködése* című kurzust M. Buday Júlia tartotta; a *Katalogizálás* elnevezésű tárgyat Goriupp Alisztól hallgatták a résztvevők. A *Bibliográfiák* oktatója Asztalos Miklós volt; a *Decimális osztályozás* című tárgyat Witzmann (később Veredy) Gyulától tanulták. A *Könyvtári szakrendszerek* előadója Gulyás Pál volt, a *Könyvkereskedelem* elnevezésű kurzus oktatója pedig Gergely Rezső. A *Könyv- és hírlapkiadás* alapjait Máté Károly ismertette, a *Nyomdászat* című tárgyat Kner Imrétől tanulták. A *Könyvkötést* Lesskó Béla adta elő, a *Kéziratmeghatározást* Halász Gábortól hallgatták, az *Ősnyomtatványmeghatározást* pedig Fitz Józseftől tanulták a hallgatók. A *Régi magyar nyomtatványok meg-*

határozása című tárgyat Trócsányi Zoltán adta elő, a *Középkori kéziratok* elnevezésű tanegység előadója pedig Gábrriel Asztrik volt.

A tizenöt tantárgy jó elméleti alapokat nyújtott a hallgatóknak, a gyakorlati foglalkozások pedig az elméletben tanultak elmélyítésére, alkalmazására, hasznosítására adtak lehetőséget. Aki elvégezte a tanfolyamot, joggal gondolhatta úgy, hogy megszerezte a könyvtárosi hivatás műveléséhez szükséges alapismereteket. És valóban: az első könyvtáros képző tanfolyam végzett hallgatói közül többen is a magyar könyvtárügy meghatározó személyiségei lettek később⁶.

A tanfolyamra 82 hallgató iratkozott be, köztük volt az előző évben bölcsészdoktori oklevelet szerző Borzsák István is. Sikeres vizsgát hetven hallgató, köztük Borzsák István tett.⁷ A kurzus elvégzése után rövid ideig az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott; itt került kapcsolatba Csapodi Csabával: 1937 tavaszán ismerte meg az OSZK „alvilágában”, a földszinti feldolgozó helyiségben, mint a tizedes osztályozás, decimálás főtudorát.⁸ Hogy Borzsák István komolyan vette szakképzettségét, bizonyítja az a tény is, hogy belépett a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületébe, az egyesület tagnévsorában olvashatók szerint a rendes tagok egyike „*ifj. Borzsák István dr., bibliogr. munkatárs, Bpest, Országos Széchényi Kvt*”⁹.

Az első, rövid ideig tartó könyvtárosi pályamódosítás nem volt hiábavaló, és az elsajátított könyvtartani, bibliográfiai ismeretek sem veszttek kárba. A második világháború, a katonaság, majd a hadifogság után Borzsák István újra építette tudományos karrierjét. Az ELTE professzoraként 1952-ben jelentette meg azt a munkáját, amelyben a könyvtárosi tanfolyamon tanultakat is használni tudta. Még az 1920-as években látott napvilágot Moravek Endre összeállításában egy mintaszerű bibliográfia, *A magyar klasszika-filológia irodalom bibliográfiája 1901–1925*. Ennek a műnek folytatására vállalkozott Borzsák István. Műve *A magyar klasszika-filológia irodalom bibliográfiája 1926–1950* címmel jelent meg. A bibliográfia-készítés elsőrendű könyvtárosi praxis; hosszú évszázadokig a könyvtártudomány csaknem azonos volt a bibliográfiával. A bibliográfiák tájékoztatási eszközök, összeállításuk technikája, módszertana a könyvtári stúdiumoknak ma is nélkülözhetetlen része. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy igazán jó szakbibliográfiát csak szaktudós tud készíteni, olyan személy, aki nemcsak az információ rögzítése, szét-sugárzása technikai ismeretének van birtokában, de alkotó módon művelője az adott diszciplinának. A magyar szakbibliográfiák története fényesen igazolja ezt a tételt: alapvető történettudományi bibliográfiánk szerkesztője Kosáry Domokos; a néprajztudományé Sándor István, az irodalomtudományé Kókay György – maguk is választott szakterületük kiemelkedő művelői. Borzsák István a magyar klasszika-filológia irodalom 1926 és 1950 közötti könyvészetének összeállításával valójában tudománytörténetet készített. Az előszóban így határozta meg munkája célját:

*„Kötetünk szenttelen címfelsorolás, holt betűi mögött sok-sok eleven élet, becsületesen végzett kutatómunka ritmusa lüktet. Emberi sorsokat követhetünk nyomon a kezdő szárnypróbálgatásoktól a teljes kibontakozásig, a tragikus végig vagy nem várt kisiklásig.”*¹⁰

A professzor pályafutásában az 1956-os forradalom leverése után súlyos törés következett be. A forradalom napjaiban, 1956. október 30-án alakult meg az ELTE

oktatóinak Forradalmi Tanácsa, amely grémiumnak ő is tagja lett. A Forradalmi Tanács 1956 decemberében Reformbizottság néven működött tovább, és a felsőoktatás autonómiájának visszaszerzését tűzte ki célul, Borzsák István a törvényjavaslat előkészítő munkájában vállalt szerepet. Ez vezetett oda, hogy 1957. június 15-én eltávolították az ELTE professzori karából, majd a budapesti Egyetemi Könyvtárban tudott elhelyezkedni. A professzor elleni bosszúhadjáratnak volt még egy következménye: a politikai rendőrség nyilvántartásba vette és évtizedeken keresztül megfigyelés alatt tartotta.¹¹ Az állambiztonsági szervek nyilvántartásából csak a rendszerváltozás előtt, 1987. október 5-én törölték, dosszióját akkor helyezték irattárba. Mintegy harminc éven keresztül az államra veszélyeket jelentő személyként tartották nyilván, és a ráállított megfigyelő személyek szorgalmasan jelentettek is róla.

Ilyen légkörben kezdte meg könyvtárosi tevékenységét az Egyetemi Könyvtárban. Konkrét könyvtári feladatairól nem sok adat maradt fenn; a könyvek szakozásával foglalkozott.¹² Az egyik, 1961-ben róla készült ügynöki jelentés szerint az ELTE kötelékéből „fegyelmi úton eltávolították, azóta az egyetemi könyvtárban dolgozik, és bár van ideje a tudományos munkára, mégis elégedetlen és búskomor, mivel visszavágyik az ELTE-re.”¹³ A besúgó jelentésének annyiban hitelt adhatunk, hogy a professzor a visszaemlékezésében is megerősítette a tudományos munka lehetőségét: „Pályám huszonöt évvel ezelőtt derékba tört. Valójában erőgyűjtésre, elmélyülésre jött alkalom, először az Egyetemi Könyvtárban, majd Debrecenben. A Bornemisza-monográfiám (Az antikvitás XVI. századi képe, 1960) sohasem jött volna létre a termékeny könyvtári”¹⁴ kutatás nélkül. Borzsák István a napi könyvtári rutinmunka mellett tehát roppant nagy erőfeszítéssel módot talált a tudomány művelésére is. A klasszikus antik világ reneszánsz kori továbbélését vizsgálta, illetve fontos tanulmányt publikált német nyelven az Egyetemi Könyvtár újonnan indult évkönyvében a bibliotéka egyik, Mátyás király könyvtárából származó kódexéről.¹⁵ Az Egyetemi Könyvtár egyik ritkaságáról adott hírt a Magyar Könyvszemlében 1964-ben, tehát már a könyvtárból való távozása után megjelent tanulmányában¹⁶, és debreceni professzorsága idején is publikált a folyóiratban: egy, a XVI. századi humanista tudós, Zsámboky János könyvtárából származó kötetet ismertetett német nyelvű dolgozatában.¹⁷

Borzák István hosszú és termékeny, eredményekben gazdag életének kényszerű kiterőjét jelentették a könyvtárban töltött évek. Ugyanakkor bebizonyította, hogy az alkotó ember méltatlan körülmények között is képes teljes életet élni. Mi, mai könyvtárosok tulajdonképpen felemás módon viszonyulunk Borzsák István professzor könyvtárosként eltöltött éveire. Büszkének kell lennünk arra, hogy – ha csak átmenetileg is, de – kollégaként tekinthetünk rá; ugyanakkor a szükséges és helyes önismerettel némi habozással gondolhatunk csak rá mint kollégára. Életútja, munkássága inkább példaként álljon előttünk, és kívánom a Dr. Borzsák István Városi Könyvtár és Helytörténeti Kiállítás valamennyi munkatársának, hogy úgy végezze hivatását, hogy az Borzsák professzorhoz méltó legyen.

* * *

JEGYZETEK

- 1 Poprády Géza: Fodor András halálára. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1997. 8. sz. 36. p.
- 2 A más pályán induló, de életük egy szakaszában könyvtárosként is működő személyekről ír Patkósné Tóth Zsuzsa: ... és könyvtáros. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2011. 5. sz. 48–53. p.
- 3 Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 3. kötet. Budapest, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1941. 1048–1049. col.
- 4 Gondolatok a könyvtárról. In: Borzsák István: *Dragma. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Telosz, 1994. 249–251. p.
- 5 Asztalos Miklós: Beszámoló a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete által rendezett első könyvtárosképző tanfolyamról. In: *A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve.* Szerk. Bisztray Gyula. 1. (1935/1937). Budapest, Egyetemi Nyomda, 1937. 43–48. p.
- 6 Az első hazai könyvtáros képző tanfolyamról Ásványi Ilona: *Az első könyvtárosképző tanfolyam emlékére...* című tanulmánya lapunkban megjelenés előtt áll. (*A szerk.*)
- 7 Asztalos Miklós, i. m. 48. p.
- 8 Csapodi Csaba. In: Borzsák István: *Dragma. Válogatott tanulmányok.* Bp. Telosz, 1994. 315–316. p.
- 9 A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete tagjainak névjegyzéke 1937. május 31-én. In: *A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve.* Szerk. Bisztray Gyula. 1. (1935/1937). Budapest, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1937. 65–74. p. A Borzsák Istvánra utaló bejegyzés: 67. p.
- 10 Borzsák István: *A magyar klasszika-filológia irodalom bibliográfiája, 1926–1950.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 424 p. Az idézet a Bevezetőből.
- 11 Papp István: Borzsák István hiányzó dossziéja, avagy mit kezdhetett a politikai rendőrség egy ókortudóssal? = *Aetas.* 2010. 3. sz. 96–128. p.
- 12 Czigány Zoltán–Nagy Katalin (rend.): *A professzor, aki római református [videodok.] : Portré Borzsák Istvánról.* [Budapest]: Duna TV, [s. a.]
- 13 Papp István, i. m. 106. p.
- 14 Borzsák István: *Dragma. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Telosz, 1994. 8. p.
- 15 Borzsák István: *Die Tacitus-Handschriften der Bibliotheca Corviniana.* In: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei.* Szerk. Mátrai László, Tóth András, Vértesy Miklós. 1. 1962. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962. 141–156. p.
- 16 Borzsák István: *Aristoteles, Vergilius és társai.* = *Magyar Könyvszemle,* 1964. 1. sz. 47–50. p.
- 17 Borzsák István: *Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Johannes Sambucus in Debrecen.* = *Magyar Könyvszemle,* 1965. 2. sz. 133–138. p.

Pogány György